

RADNE I NOVČANE OBAVEZE METOHA SVETOGORSKOG MANASTIRA LAVRE SVETOG ATANASIJA

U vreme vladavine kneza i despota Stefana Lazarevića

Jelena Popović

Istorijski institut u Beogradu

Period u srpskoj istoriji posle raspada države Nemanjića, odnosno Maričke bitke i smrti cara Uroša, predstavlja sasvim drugačiju epohu. Ako pažljivije pogledamo naslove domaćih istoričara koji pišu o poslednjim decenijama postojanja srpske države, nailazimo na sintagme poput „prelomno doba“, „godine krize i previranja“, „nemirno doba“, „strah turski“. Posle viševjekovnog uspona i razvoja, državu i Crkvu ozbiljno ugrožavaju Osmanlije. Od 1371. godine, situacija se naglo menja – sledi višedecenijsko stagniranje, uz kraće periode uspona, a iscrpljena i osiromašena zemljapostajelaka meta za ambicioznog sultana Mehmeda II Osvajača. Kada je pala prestonica Smederevo u osmanlijske ruke, juna 1459. godine, zauvek se menja ekonomski, društveni i državni poredak.

Vladari, koliko god da su se trudili, nisu bili u mogućnosti da sačuvaju državnu teritoriju, da očuvaju društveni poredak, kao ni da zaštite posede i imovinu koja je pripadala Crkvi. Ona je tokom srednjeg veka svoju imovinu dobijala najčešće putem prilaganja od strane vladara i krupne vlastele. Zadužbinarstvo u Srbiji su utemeljili Sava i Simeon Nemanjić, a tu praksu su nastavili i svi ostali srpski vladari do kraja postojanja srpske države 1459. godine. Motivi zadužbinarstva u srednjovekovnoj Srbiji su bili kako religiozne tako i političke prirode.¹ Njih je veoma često jako teško razdvojiti, kao što je teško razdvojiti uopšte državno od crkvenog tokom celog postojanja srpske srednjovekovne države. Vladari podižu nove zadužbine, obnavljaju stare, prilažu sela sa ljudima, zaseoke, njive, vinograde, ribnjake, šume, vodenice, prihode od trgova i rudnika, bogoslužbene knjige i predmete neophodne jednom hramu. Posebnu ulogu u srednjovekovnoj tradiciji zadužbinarstva imali su svetogorski manastiri.

¹ L. Marković, Pravoslavno monaštvo i manstiri u srednjovekovnoj Srbiji, Sremski Karlovci (1920) str.50-51; Radomir Popović, Motiv zadužbinarstva u srednjovekovnoj Srbiji, Bogoslovlje, godina XXXI (XLV), Poseban otisak, sveska 1, Beograd 1987.

u svojoj opštoj hrisovulji svetogorskim manastirima² iz 1345. godine, kralj Stefan Dušan je naredio „da se Sveta Gora sačuva slobodna i neporediva“, da se njeni metosi na teritorije srpske države „oslobode zemljane, gradozidanija, potraživanja žita i stoke, i svih drugih danaka državnih i kraljevstva našeg.“³ Nekoliko godina kasnije, on izdaje povelju svetogorskom manastiru Pantelejmonu u kome objašnjava zašto su metosi privilegovani od radnih i novčanih obaveza: „daje se zbog ekonomski nezbednog života monaha, kako bi se oni, slobodni od svake brige i živeći bez smetnji, jedino se Bogu obraćali i čistu slavu i hvalu uznosili.“⁴ Isto tako, u svom Zakoniku, car Dušan je u nekoliko članova potvrdio tadašnju praksu što se tiče oslobađanja radnih, novčanih kao i vojnih obaveza manastirskih poseda. Tako u članu 23. brani se vršenje ponosa i rkvama⁵, osim u slučaju cara, dok se članom 26. sve crkve u carstvu oslobađaju malih i velikih rabota.⁶ Član 34. još više proširuje privilegije stanovnika crkvenih poseda: nisu učestvovali u malim i velikim rabotama, odnosno u senokosu, oranju i vinogradima. Njihova dužnost je bila da bude za hram na čijem su posedu živeli.⁷ Međutim, u ne tako dalekoj budućnosti, ove odredbe nisu mogle u potpunosti da se primenjuju.

Osmanlijska pustošenja i pohodi su itekako uticali na ukidanje određenih povlastica i privilegija. Ove promene najbolje možemo pratiti u korpusu povelja koje je knez i despot Stefan Lazarević izdao Lavri Svetog Atanasija na Svetoj Gori u periodu od 1394. do 1427. godine. Ovo je najstariji svetogorski manastir, bogato darivan od srpskih vladara. Stefan Lazarević je Lavri izdao ukupno pet povelja, čije prepise, prevode na savremeni srpski jezik i analizu imamo zahvaljujući velikom trudu dr. Aleksandra Mladenovića.⁸ Darivao je nove posede, tj. sela sa ljudima, koje je uglavnom privilegovao od radnih i novčanih dažbina koje su bile njemu namenjene. Kako se ti darivani posedi nalaze na zemlji vladara ili nekog vlastelina, ukidanje neke dažbine je značilo da je se oni odriču u korist manastira. Praktično, crkveni ljudi nisu bili oslobođeni rabotanja u potpunosti. Oni suradili i skupljali novac, ali za manastirske potrebe. Stefan Lazarević je prvu povelju izdao u periodu između septembra 1394. i avgusta 1395. godine, kojom je manastirska sela u Petruškoj oblasti oslobodio izvesnih radnih i novčanih obaveza⁹. Ova sela nisu

² Aleksandar Solovjev, Vladimir Mošin, Grčke povelje srpskih vladara, Beograd (1936) str. 26-35

³ Isto, str. 33

⁴ Isto, str. 129

⁵ Stojan Novaković, Zakonik Stefana Dušana cara srpskog (1349-1354), reprint izdanje, Beograd (2004), str. 160-161

⁶ Isto, str. 162

⁷ Isto, str. 168-169

⁸ Aleksandar Mladenović, Povelje i pisma despota Stefana, Beograd (2007)

⁹ Isto, str. 223-228

morala da plaćaju unču i soće. Unča je novčana obavezna, koja je postala jedna od najvažnijih dažbina u poslednjim decenijama srpske države, jer se koristila za izdržavanje i opremanje vojske. Davala se dva puta godišnje, zimi i leti, po domaćinstvu.¹⁰ Soće je bio najredovniji vladarski prihod, koji se često naziva i dohodak carski. Ukoliko vladar oslobodi manastirski posed plaćanja soća, to je značilo da ljudi koji žive na njemu, ovaj porez plaćaju manastiru.¹¹ Obe dažbine predstavljaju takozvane velike ili goleme rabote, a upravo se pominju prvi put u ovoj povelji. Dalje, sela su oslobođena sledećih radnih obaveza: biglje, ponosa, oranja, kopanja, žetve, senokosa i gradozidanija. Biglja, odnosno gradobljudenije je podrazumevalo danonoćno čuvanje grada, stražarenje, kako u uslovima rata, tako i mira.¹² Gradove i puteve je stalno čuvala vojska, međutim bilo je potrebe za dodatnom zaštitom iz redova običnog naroda. Obaveza ponosa značila je da stanovništvo na svojim konjima, odnosno telgećim životinjama prenosi stvari vladara, vlastele i državnih službenika. Ponos se pominje još u Zakoniku cara Dušana, kada se crkveni ljudi oslobađaju ove obaveze, osim u slučaju kada treba da prenose vladareve stvari.¹³ Stanovnici Petruških sela nisu morali da ispunjavaju fizički najteže radne obaveze kao što su oranje, kopanje i žetva. Ovo su bili teškijoslovi, zbog prirode alata koji su koristili. Oranje se obavljalo dva puta godišnje – neposredno posle žetve, i uoči setve. Poljoprivredni alati koje su koristili jesu bili plug ili ralo, koje je pokretala stočna zaprega za oranje. Plug je u srednjovekovnoj Srbiji značio i spravu za oranje, ali i naziv za sâmu stočnu zapregu.¹⁴ Prilikom žetve se koristio srp, a drvenim lopatama se zahvatalo i utovarivalo žito. Skladišteno je u takozvanim žitnim jamama, čija je dubina u zemlji bila do 2 metra. Za kopanje su korišćeni ašovi i budaci, alati koji su u donjim delovima bili ojačani metalnim oštrim završecima.¹⁵ Dužnost senokosa ili sena je predstavljala pripremanje rezervi hrane za stoku tokom zimskih meseci. To je bio važan posao, koji su morali obavljati svi oni koji su posedovali stoku, odnosno zavisni ljudi koji su živeli na manastirskim posedima. Trava se kosila ili u potpunosti ili tek da se zadovolje potrebe. Kada bi se trava pokosila kosama, sledilo je sušenje, skupljanje grabuljama i vilama u plastove, a naposljetku sprema-

¹⁰ Andrija Veselinović, *Država srpskih despota*, Beograd (2006), str. 166-167; *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Miloš Blagojević, Unča, Beograd (1999), str. 762

¹¹ A. Veselinović, *Država srpskih despota*, str. 214-216; *Leksikon*, M. Blagojević, *Soće*, str. 683-685

¹² *Leksikon*, Marko Šuica, *Gradobljudenije*, str. 125; *Rječnik hrvatskog ili srpskog književnog jezika*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb (1880-1882-1976), knj. I, str. 288 (u daljem navođenju *Rječnik JAZU*)

¹³ S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog* (1349-1354), str.160-161

¹⁴ *Leksikon*, M. Blagojević, *Plug*, str. 525-526

¹⁵ *Leksikon*, Marko Popović, *Alati*, str. 6

nje u stogove i nošenje u zimišta.¹⁶ Ovaj proces je mogao trajati i do nekoliko dana. „U kosidbi učestvuju svi sposobni muškarci koji mogu kosu držati, a ako se kosidba obavlja daleko od kuće zavisnih ljudi, onda po jedan čovek iz kuće“¹⁷ Gradozidanije, kako sama reč kaže, bila je dužnost zavisnog stanovništva u izgradnji ili obnovi građevina i utvrđenja. Tipične alatke za ovu vrstu posla bile su ašov, lopate, budaci za kopanje, zatim čekići, dleta, motike, kao i razne vrste mistrija prilagođene materijalu koji je nanošen.¹⁸ Posebnu grupu zidarskih alatki su činile one kojima se obrađivalo drvo: sekire, dleta, tesle za obradu greda, strugači i testere. „Iscrtavanje i konstrukcija motiva vršena je pomoću metalnih šestara.“¹⁹

Despot Stefan je Lavri poklonio četiri sela u okolini Paraćina 1407. godine.²⁰ Njih je oslobodio već pomenutih dažbina: soća, gradobljudenija, oranja, kopanja, žetve, senokosa i ponosa. Dalje, ljudi nisu učestvovali u povozu i priselici. Povoz je bio sličan ponosu, a obavezivao je stanovništvo da organizuje prevoz vladara na sopstvenim kolima.²¹ Priselica je označavala naknadu načinjene štete od lopova.²² U srednjem veku je postojalo pravilo da ljudi koji žive u naselju gde se krađa desila, plate štetu oštećenom licu. Odgovornost je padala na njih, jer nisu uspeli da izvrše već pomenutu obavezu gradobljudenija, odnosno nisu čuvali svoje naselje. U međuvremenu, usled ratnih okolnosti, ova sela su izgubila date povlastice i privilegije, pa su one delimično obnovljene nekoliko godina kasnije.²³ Delimično, a ne potpuno oslobađanje od obaveza, ukazivalo je na teška vremena koja su zadesila despotovinu. Stanovnici su bili opterećeni teškim radnim dužnostima, koje su bile praćene i novčanim izdacima. Poslednja despotova darovnica iz januara 1427. godine ovom manastiru bio je poklon dva srebrna, pozlaćena svećnjaka i tri sela koja su bila oslobođena svih malih i velikih rabota. Despot Stefan je ostavio jedan izuzetak – u slučaju ratnog pohoda, sela su morala ispunjavati sve tražene obaveze i da učestvuju u gradozidaniju prestonice Beograda. Kako je to bilo nemirno doba, ispunjeno osmanlijskim napadima, privilegije su uglavnom ostale samo slovo na papiru.

Ključne reči: selo, takse, mogućnosti, manastirski posed.

¹⁶ Miloš Blagojević, Planine i pašnjaci u srednjovekovnoj Srbiji, Istorijski glasnik 2-3, Beograd (1966), str. 42-47

¹⁷ Leksikon, M. Blagojević, Senokošenije, str. 667

¹⁸ Leksikon, M. Popović, Alati, str. 8

¹⁹ Isto, str. 7

²⁰ A. Mladenović, Povelje i pisma despota Stefana, str. 237-246

²¹ Leksikon, M. Šuica, Povoz, str. 533

²² Miloš Blagojević, Obrok i priselica, Istorijski časopis 18, Beograd (1971), str. 165-188

²³ A. Mladenović, Povelje i pisma, str. 253-257.

ZAKLJUČAK

Na osnovu nekoliko povelja Stefana Lazarevića manastiru Svetog Atanasija, zaključujemo da su političke prilike uslovljavale položaj manastirskih poseda, odnosno količinu radnih obaveza zavisnih ljudi koji su na njima živeli. Iako se u dokumentima ti posedi oslobađaju određenih obaveza, to je praktično značilo da se vladar samo odriče prihoda ili vršenja nekog posla u korist manastira. Zavisno stanovništvo je i dalje ispunjavalo sve radne obaveze, koje su se povećavale u slučaju ratne opasnosti. Koristeći pojmove za dužnosti i obaveze koje nalazimo u poveljama, možemo stvoriti bar grubu sliku o radnoj svakodnevnici srednjovekovnih Srba.

LITERATURA

1. Miloš Blagojević, Obrok i priselica, Istorijski časopis 18, Beograd (1971)
2. Andrija Veselinović, Država srpskih despota, Beograd (2006)
3. Lazar Marković, Pravoslavno monaštvo i manstiri u srednjovekovnoj Srbiji, Sremski Karlovci (1920)
4. Aleksandar Mladenović, Povelje i pisma despota Stefana, Beograd (2007)
5. Radomir Popović, Motiv zadužbinarstva u srednjovekovnoj Srbiji, Bogoslovlje, godina XXXI (XLV), Poseban otisak, sveska 1, Beograd 1987.
6. Stojan Novaković, Zakonik Stefana Dušana cara srpskog (1349-1354), reprint izdanje, Beograd (2004)
7. Aleksandar Solovjev, Vladimir Mošin, Grčke povelje srpskih vladara, Beograd (1936)
8. Leksikon srpskog srednjeg veka, priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd (1999)

ABSTRACT

Medieval charters issued by serbian rulers to monasteries, are best example of social phenomena and social structures in country. They reveal labor and financial obligations, as well as privileged social layers and institutions that could be relieved from them. Primarily, political situation dictated the amount of privileges given to ecclesial, or monastery properties. This means that people who lived on those properties, in moments when country was stagnating under Ottoman attacks, were forced to participate in almost all labor, and also pay financial duties to the ruler.

Key words: large and small scale work, village, taxes, property, charter.